

**ВЛАСОТИНАЧКИ КРАЈ У БАЛКАНСКИМ И
ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ**

Аутор:

МАРКО КРСТИЋ

ученик 8. разреда ОШ ``Браћа Миленковић`` Шишава,
члан Фондације `Христифор Црниловић-Кица` Власотинце

Ментор:

Велимир Стаменковић,
професор историје

ВЛАСОТИНАЧКИ КРАЈ У БАЛКАНСКИМ И ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

Аутор:

МАРКО КРСТИЋ

**ученик 8. разреда ОШ ``Браћа Миленковић`` Шишава,
члан Фондације `Христифор Црниловић-Кица` Власотинце**

Ментор:

**ВЕЛИМИР СТАМЕНКОВИЋ,
професор историје**

РЕЗИМЕ

У балканским ратовима ратници из власотиначког среда били су у саставу Моравске дивизије првог и Моравској дивизији другог позива. Јован Цветковић (1855-1935.) је командовао Трећим пуком Тимочке дивизије на Тумби. На месту погибије 49 војника Тимочке дивизије, који су бранили мост на Морави од Бугара, подигнут је споменик 1927. године. У Топличком устанку 1917. године учествовале су и комите са територије власотиначког среза. У Првом светском рату Власотинце је ослобођено 6. октобар 1918. године, те је овај датум узет као Дан ослобођења Власотинца.

КЉУЧНЕ РЕЧИ:

Балкански рат, Битка на Тумби, одбрана моста на Јужној Морави, споменик браниоцима моста, бугарска окупација власотиначког среза, бугарски терор.

ABSTRACT

In the Balkan wars of warriors from Vlasotice Wednesday were members of the Moravia and Moravia Division first division second call. Jovan Cvetkovic (1855-1935.) commanded the Third Regiment Timočke Division of Tumba. In the area killed 49 soldiers Timok Division, who defended the bridge over the River Morava of Bulgarians, erected a monument to the 1927th year. The uprising Toplica 1917th year participated and committees from the territory Vlasotince district. In World War Vlasotince freed 6th oktobar 1918th year, and this date is taken as the Liberation Day Vlasotince.

KEYWORDS:

Balkan War, the Battle at Tumba, defending the bridge on the South Morava River, a monument to the defenders of the bridge, the Bulgarian occupation Vlasotince district, Bulgarian terror.

ВЛАСОТИНАЧКИ КРАЈ У БАЛКАНСКИМ И ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ

Берлинским конгресом, од јуна 1878. године, Србија је добила независност и територијално проширење од 4 округа: Нишки, Пиротски, Врањски и Топлички. Србија се простирала од Београда на северу до Ристовца на југу. Ван територије Србије остало је: Доње и Горње Поморавље, Косово и Метохија, Рашка област и Македонија.

Поред дела српских територија, под влашћу Турака остали су и делови територија Црне Горе, Грачке и Бугарске. Поменуте државе су правиле своје ратне планове како би ослободили своје територије и протерали Турке са Балкана. Због тога је формиран Балкански савез између Србије, Бугарке, Грчке и Црне Горе. Суштину овог савеза чинио је споразум између Србије у Бугарске потписан 13. марта 1912 године.

Грчко-бугарски споразум потписан је 29. маја 1912. године. Србија и Црна Гора су 1912. године потписале Војну конвенцију о сарадњи у рату против Турске, а и Политичку конвенцију. Тако је 1912. године био оформљен Балкански савез, као веома значајна политичка и војна снага балканских држава. У рат је прва ступила Црна Гора - 8. октобра 1912. године, а затим су Грчка - Србија и Бугарска прекинуле дипломатске односе са Турском 17. и 18. октобра 1912. године.

ОРГАНИЗАЦИЈА И ФОРМАЦИЈА СРПСКЕ ВОЈСКЕ

Организација и формација Српске војске урађена је правним актом од 1883. године, донетим по угледу на европске војске.

Целокупна српска војска подељена је на три позива којим командују професионалци, а по потреби и резервни официри. Први позив састојао се од сталног кадра и његове резерве, представљао је активну војску потпуно наоружану, спремну и готову да се увек може употребити. Чинили су га мушкарци од 20 до 31. године. Други позив чинили су ислуженици активне

војске, који су служили за њено појачање или за позадинске дужности. Чинили су га мушкарци од 32 до 37 година. Трећи позив је мобилисан само у крајњој потреби. Чинили су га мушкарци од 38 до 45 година. Заведена је општа војна обавеза од 20 до 50 година старости. Последња одбрана су били мушкарци од 18 до 20 година и од 46 до 50 година. Њихове су јединице биле на гарнизонској и стражарској дужности.

Држава је била подељена на пет дивизијских области: Моравску, Дринску, Дунавску, Шумадијску и Тимочку. Свака дивизијска област имала је три пуковска округа са по четири батаљонска среза. У случају рата могло се подићи по пет дивизија сваког позива.

Уочи Балканског рата Власотиначки срез је припадао Врањском округу.

Бр.	ОПШТИНА	СЕЛА У ОПШТИНИ СА ЗАСЕОЦИМА
1.	Бројска	Број
2.	Власотиначка	Власотинце, Брезовица
3.	Грделичка	Грделица, Тупановци, Козаре, Велика Сејаница, Мала Сејаница, Дедина Бара, Боршина, Палојци, Лични Дол, Крпејци
4.	Горњо Орашачка	Горњи Орах са засеоцима: Јаковљеве, Крстићеве, Раићеве, Алексине, Прњајина, Лукачеве, Буово, Јездине и Врело,
5.	Дарковачка	Дарковци са засеоцима: Ливађанска, Ристина, Рженачка, Антуновска, Златановска, Миличева
6.	Дадиначка	Дадинци, Јастребац, Градиште, Ковачева Бара и Попушња са засеоцима: Самаранија, Равна Гора, Острц, Страшковац
7.	Дејанска	Дејан са засеоцима: Лечуново, Златићеве, Борђине, Манкишеве и Борни До са засеоцима Било и Цакманово
8.	Лобровишка	Лобровиш, Лековица, Страчево
9.	Добро Пољска	Добро Поље са засеоцима: Црквена, Крстићеве, Бистрица, Јаворје, Козило
10.	Поњо Присјанска	Поњи Присјан и Горњи Присјан
11.	Каланска	Кална, Градско, Јабучковић, Престап
12.	Конопничка	Конопница, Батуловци, Стајковци, Рајно Поље
13.	Крушевичка	Крушевица, Равни дел, Црна Бара, Бољаре, Црнатово
14.	Орашачка	Орашје, Кукавица, Ладовица, Добротин, Прилепац, Гложане
15.	Предејанска	Предејане, Бричевље, Сушевље, Кораћевац, Гузевље
16.	Равно Лубравска	Равна Лубрава, Комарица
17.	Рупљанска	Рупље са засеоцима: Остроzub, Јасинци, Рајчetine, Дурсинци, Павличане, Панар, Бајинци, Млациште, Црвени брег; и Ново Село са засеоцима: Завишиће, Лескова падина, Рапићевци, Поречане, Бучје
18.	Свођска	Свође
19.	Тегошничка	Гаре са засеоцима: Горње Гаре, Доње Гаре и Криви дел
20.	Шипавачка	Шипава, Липовица, Ломница, Средор, Скрапеж, Гуњетина
21.	Црнотравска	Црна Трава са засеоцима: Обардовци???, Бабишеве, Црквенковци, Степановци, Лазарићеве, Вељковци, Јовановци, Проголовци, Доња Козарница, Горња • Козарница, Чука, Попадинци, Голушевици, Горњи Славковци, Тодоровци, Поповићеве, Ивићеве

Списак општина Власотиначког среза

Врањски, Топлички и Нишки округ чинили су Моравску дивизијску област. Сваки оружје је давао по један пук. Ратници Власотиначког среза су, углавном, припадали Првом пуку.

ПРВИ БАЛКАНСКИ РАТ

Врховни командант српске војске био је краљ Петар Први Карађорђевић, а начелник Штаба Врховне команде генерал Радомир Путник. Помоћник начелника штаба Врховне команде био је Живојин Мишић.

Прва српска армија је састављена од 5 пешадијских дивизија (Дунавска, Дринска и Моравска првог позива и Дунавска и Тимочка другог позива) и једном коњичком дивизијом под командом принца Арсена Карађорђевића. Командант Прве армије је био принц Александар Карађорђевић, а начелник штаба генерал Петар Бојовић. Прва армија имала је 131.918 људи и 154 топа.

Другу армију чиниле су Тимочка дивизија и Прва бугарска Рилска дивизија са 73.638 људи и 154 топа. Рилска дивизија је имала 45.000 људи и 108 топова. Командант Друге армије је био генерал Степа Степановић.

Трећу армију чиниле су три дивизије (Шумадијска првог позива, Моравска другог позива и Дринска другог позива) и једна бригада са 72.792 човека и 96 топова. Командант Треће армије је био генерал Божа Јанковић.

Одлучујућа битка у Првом балканском рату била је код Куманова. Битка се одвијала 23 и 24 октобра 1912 године. У бици је учествовала Прва српска армија и Турска Вардарска армија под командом Заки-паше. Турска војска била је потучена

и присиљена да се бекством спасава од потпуног пораза. У овој бици Прва српска армија имала је 723 погинула, 1441. рањеног и 603 нестала војника. Турски губици нису познати, али су сигурно били много већи. Било је заробљено 2000 турских војника и официра, 60 топова и већа количина другог ратног материјала. У част ове битке у Кумановској котлини, на Забрњаку подигнут је споменик 1937. године. После ове битке начелник Штаба Врховне команде Србије генерал Радомир Путник је добио чин војводе.

За време окупације ових простора, у времену Другог светског рата, Бугари су срушили овај споменик 24. маја 1942. године.

*Првобитни
изглед
споменика*

Садашњи изглед споменика

После Кумановске битке Прва армија је ушла у Скопље, а 30 октобра кренула ка Прилепу. Првог новембра заузела је Тетово и Гостивар, а 5 новембра Кичево. Прва армија је 16 новембра почела напад на Битољ. У тродневној бици је потучена турска Вардарска армија и приморана на повлачење. Српска Друга армија је помогла Бугарима при заузећу Једрене а Срби су помогли и црногорцима у опсади Скадра. Турци су били поражени и затражили су склапање мировног уговора. Коначно, 30. маја 1913. године потписан је Лондонски мировни уговор.

ДРУГИ БАЛКАНСКИ РАТ

До сукоба је дошло између Бугарске и Србије због поделе Македоније. Одлучујућа битка вођена је на Брегалници. Она је отпочела у ноћи између 29. и 30. јуна 1913. године. Битка је завршена у сумрак 8. јила победом српске војске.

У петом дану Брегалничке битке Бугарска врховна команда је увидела да ће њена 4. армија доживети катастрофу на Брегалници па је наредила својој Првој армији да предузме офанзиву у правцу Зајечара, Књажевца, Пирота и Власине. На овом правцу налазе се јединице Друге српске армије генерала Степе Степановића. Бугарске снаге имале су успеха на правцу Власине јер су га браниле слабе и на брзу руку инпровизоване јединице трећег позива Тикочке дивизије.

Јаке бугарске снаге, после оштре борбе, присилиле су II и IV батаљон трећег Пиротског пука да се повуку на Тумбу.

Место звано Тумба је планинска висораван која се налази на југоистоку Србије и захвата подручје села Јабуковик, Градска и Кална - општине Црна Трава и села Раков Дол и Црвена Јабука општине Бабушница. Највећи врх на Тумби је надморске висине 1377м и са њега се виде планине: са источне стране Рудина, Штрби камен и Руј, преко које прелази српско-бугарска граница; са северо- истока обронци Суве планине и Таламбаса; са северне стране поглед се шири у котлину према Заплању, Нишу и Лесковцу, на југу су планине Острозуб, Орловац и Вртоп. Пут на овом правцу преко Тумбе постојао је још за време Немањића и био је најкраћа веза између Лесковачке котлине (Дубочице) са Софијом и Цариградом. Он је служио и турским караванима и трговцима, касније српско-југословенској војсци када је запоседала положај на Тумби. Уцртан је у све војне и политичке карте и уписиван у бројна историјска документа.

О овој српској победи др Саво Скоко и др Петар Опачић, у првом тому књиге " Војвода Степа Степановић у ратовима Србије 1876-1918., пишу:

Шестога јула Бугари су предузели напад на правцу Дашчани кладанац - Свође, а 7. јула и пиротски утврђени логор.

Извештавајући о томе генерала Степановића, командант Трећег пука трећег позива мајор Јован Цветковић је истицао да је противник кренуо главнином на Клиничарницу, да би обишао Тумбу и извршио бочни напад ноћас или сутра. Генерал Степановић је на то одговорио да обилазак Тумбе није опасан, будући да се она може упорно бранити са свих страна, а посебно је нагласио да је положај Трећег пука "неосвојив" ако се буде бранио како треба. После неког времена, мајор Цветковић је затражио појачање, нагласивши при томе да сумња да ће са три батаљона трећепозиваца моћи

задржати напад двају ојачаних бугарских пукова. Ценећи да би непријатељ форсирањем напада спољних крила преко Калне и Тумбе, у вези са противнападом на пиротски утврђени логор, могло довести у веома тешку ситуацију главне снаге Друге армије у реону Пирота, Степа Степановић је категорички одговорио да Тумба може пасти тек онда када цео пук буде сатрвен. "Ви сте имали времена и средстава да положај солидно припремите за одбрану" - казао је он - "сада уложите све снаге да га одржите, па макар изгинула сва команда. Мислите на то да и ви имате снагу, а не само непријатељ".

Ово наређење саопштено је свим војницима и старешинама Трећег пука трећег позива. То је на њих оставило снажан утисак. Када је сутрадан, 7. јула, непријатељска пешадија, подржана снажном артиљеријском ватром, предузела напад на оба крила Трећег пешадијског пука, дочекана је јаком и прецизном ватром храбрих бораца и заустављена испред ровова. Пошто је напад био осујећен, Бугари су после подне преузели нови силовити напад, усмеравајући главни удар гребеном Тумбе, на центар српског одбрамбеног распореда. Међутим, блиском пушчаном ватром и ефикасном употребом ручних бомби, густе стрељачки стројеви бугарске пешадије заустављени су сада на педесет корака од српских ровова. Српска пешадијска батерија неуморно је дејствовала целог дана, подржавајући прецизном ватром одбрану Тумбе. Пошто су изгубили око 600 људи, Бугари су у 20 часова почели панично да одступају бацајући пушке, ножеве и муницију. Падине Тумбе, Црног врха и Чуке биле су прекривене њиховим лешевима. Иако наоружани једнометним "ђерданкама" и застарелим "Дебанжовим" топовима, борци Трећег пиротског пука трећег позива сјајно су извршили наређење свог команданта генерала Степе Степановића, учинивши Тумбу неосвојивом тврђавом за непријатеља. Они су у критичном тренутку за српску Другу армију препречили пут једној јакој бугарској колони и исписали једну од најславнијих страница своје ратне историје.

На Власини је Трнски бугарски одред (два пука и пет коњичких ескадрона) 6. јула изјутра растерао српске пограничне страже, а затим предузео напад на фронту од Чемерника до Букове главе, са циљем да преко Власинске висоравни продру у долину Јужне Мораве и пресеку железничку пругу која је везивала Србију и Македонију. На овом делу граничног фронта се налазио само један батаљон Првог пука III позива, који је почео да напушта Букову главу, која затвара сурдулички правац. Али, баш у том тренутку почеле су да пристижу трупе Шумадијске дивизије другог позива у Владичин Хан, које су, по наређењу војводе Путника, усиљеним маршом упућене на Власину. Бугарске трупе заустављене су на Буковој глави, Дугој пољани, Панчином гробу и Чемернику. Сутрадан, 7. јула, Бугари су обновили напад. И овај напад је био одбијен ангажовањем нових ешалона Шумадијске дивизије другог позива. Командант другог позива Десетог пука Милован Плазина предузео је противнапад, па су се бугарске јединице у ноћи између 8. и 9. јула повукле ка Трну. Шумадијска дивизија другог позива је посела и стабилизovala фронт на овом делу.

Српска врховна команда је 10. јула наредила команданту Шумадијске дивизије другог позива да упути један одред преко села Божице ка

Босилеграду против бугарских снага које су нападале лево крило српске Прве армије. Ове јединице су 11. јула стигле у Босилеград, али су снаге на Власини остале ослабљене. Бугари су 23. јула напали снаге на Власини и 24. јула заузели Стрешер и отворили пут ка Јужној Морави.

Српска врховна команда је пуковнику Маринковићу послала велико појачање: Трећи прекобројни пук, Петнаести пук првог позива и Комбиновани пук. Од ових снага је формиран Стрешерски одред и Сурдуличка колона, под јединственом командом пуковника Жарка Павловића, са задатком да овладају граничним гребеном и затворе правац ка Прибоју и Врању. Али, пре него што су ове снаге стигле, закључено је примирје, а затим мир у Букурешту.

У Балканским ратовима оружане снаге зараћених снага износиле су:

Бугарска - 12 дивизија, 1 коњичка дивизија и једна самостална бригада - укупно 440.000 људи и 720 топова;

Србија - 10 дивизија, 1 коњичка дивизија и једна Црногорска дивизија - укупно 384.000 људи и 500 топова.

Грчка - 8 дивизија, укупно 101.000 људи и 180 топова.

У рат против Бугара приступила је и Румунија. Они су 13. јула 1913. године стигли на 5 км од Софије, па их је зауставио немачки цар.

Јован
Цветковић,
мајор

Бугарску су напали и Турци и 22. јула заузели Једрене и места у Тракији, која су Лондонским уговором припала Бугарској.

Војне операције су прекинуте 31. јула а Уговор о миру је потписан у Букурешту 10. августа 1913. године. По завршетку Балканских ратова Србија је званично добила Вардарску Македонију, Рашку област, Косово и већи део Метохије и повећала своју површину за 39000 км² и 1.290.000 становника

У два балканска рата Србија је изгубила 82.000 људи.

Јован Цветковић, мајор из Дадинца (село поред Власотинца) је командовао Трећим пуком, трећег позива на Тумби.

ПРВИ СВЕТСКИ РАТ

Проширена Србија после балканских ратова сметала је тежњама Немачке и Аустроугарске да продиру ка Истоку. Зато су тражиле разлог да је нападне. Повод за рат је био Сарајевски атентат од 28. јуна 1914. године. Први светски рат је отпочео 28. јула 1914. године нападом Аустроугарске на Србију.

У јулу 1914. године Србија је имала 4.700.000 становника са 98.938 км² површине. Српска војска је ушла у рат са 6 дивизија 1. позива, 5 дивизија другог позива и 1 једном коњичком дивизијом са укупно 450.000 људи. Поред 5 постојећих дивизија шеста дивизија је састављена од људства новоослобођених области. Врховни командант Српске војске био је престолонаследник Александар а

начелник Генералштаба војвода Радомир Путник. Српска војска је била разврстана у три армије. Првом армијом командовао је Петар Бојовић а потом Живојин Мишић, Другом армијом Степа Степановић и Трећом армијом Павле Јуришић – Штурм.

Моравска дивизија првог позива била је у саставу Друге армије, а Моравска дивизије другог позива у саставу Прве армије. Један број ратника са територије власотиначког среза припадао је новоформираној 6. дивизији.

Моравска дивизија првог позива сударила се у нићи између 15. и 16. августа 1914. године са Аустроугарском војском код села Текериша. Она је задала страховит ударац непријатељу и допринела, у великој мери, победи у Церској бици. Церска битка је била прва српска али и прва савезничка победа у Првом светском рату. После ове битке генерал Степа је добио чин војводе.

Друга одлучујућа победа српске војске у 1914. години била је на Колубари. Главни терет битке поднела је Прва армија чији је командант тада био генерал Живојин Мишић. У саставу Прве армије је била и Моравска дивизија другог позива. Ова битка је отпочела 16. новембра а завршила се 15. децембра 1914. године сјајном победом српске војске. После ове битке генерал Живојин Мишић је добио чин војводе. После ових српских победа аустријска војска је напустила Србију.

Поновни напад на Србију отпочео је 7. октобра 1915. године, али сада здружене немачка, аустроугарска и бугарска војска. Бугарска је објавила рат Србији 14. октобра 1915. године. Њена Прва армија је напала Тимочку војску а њена Друга армија напала је у правцу: Зајечар-Параћин, Књажевац-Алексинач и Пирот-Ниш. Срби су пружили снажан отпор, и добрим делом, задржали Бугаре на граници. Бугари су напредовали једино преко Књажевца и Власине ка Босилеграду јер су тај простор браниле јединице трећепозиваца. Друга бугарска армија је већ 16. октобра заузела Врање и Куманово а 22. октобра Скопље и пресекла пут и пругу ка Солуну, којим су срби намеравали да се повуку.

Двадесетак дана после пада Врања Бугари су зеузели планину Кукавицу и сишли у Вучје и Сројковце. Лесковцу је запретила опсаност са југа али су Бугари надирали и са Власинске висоравни преко Власотинца ка Лесковцу. До битке је дошло код моста на Јужној Морави кога су браниле јединице Тимочке дивизије двадесет четвртог октобра односно 6. новембра и том приликом је погинуло 49 српских војника.

На месту погибије, 49 војника Тимочке дивизије, који су бранили мост на Морави од наступања Бугара 1915. године, 1927. године подигнут је споменик. Споменик је подигла 56. класа војних академица, који су те године боравили у Бољару. Њихов старешина је био пуковник Глигорије С. Хаци-Јовановић. Он је рођен у Власотинцу, од оца Ставре и мајке Костадине. Био је полазник 33. класе ниже школе Војне академије у Београду, од 1900. до 1903. године. По завршетку школе произведен је у чин потпоручника. Био је учесник у Првом и Другом балканском рату и у Првом светском рату. У чин пуковника унапређен је 1924. године, а у чин ђенерала 1929. године. Као пуковник је био старешина ниже школе Војне академије.

*Првобитни изглед
споменика*

*Генерал Глигорије
Јовановић*

Надирући са севера Немци су заузели Крушевац. План Макензена је био да се српска војска опколи и зароби. У том циљу, Бугари су појачали притисак на Моравском фронту према Лесковцу и Прокупљу. Велики је притисак био на Другу српску армију Степе Степановића. Српска Врховна команда је Степи ставила на располагање и Моравску дивизију другог позива из Прве армије. Тимочка војска је требало да задржава Бугаре док пристигне Моравска дивизија. Она је 9. новембра стигла на своје одредиште - леву обалу Пусте Реке. За команданта ове маневарске групе Степа је наименовао команданта Моравске дивизије другог позива пуковника Љубомира Милића. Он је донео следећу одлуку: предузети општи напад на непријатеља 11. новембра, у 6.30 часова, и то

- Тимочка дивизија првог позива правцем Камена чука - Брестић
- Моравска дивизија другог позива правцем Карасанова ливада - Бели камен
- Шумадијска дивизија другог позива правцем Каменица - Голи рид.

Јака српска артиљеријска ватра паралисала је непријатеља и они су се у паничном бегу повлачили. При томе су претрпели велике губитке. Само на фронту Шумадијске дивизије нађено је око 500 бугарских лешева и заробљено 100 бугарских војника. Моравска дивизија је заробила 33 војника и једног потпоручника. Важан догађај се одиграо код села Миланова. Командант бугарске Прве дивизије упутио је своју Трећу бригаду из резерве да прихвати њихову Прву и Другу бригаду, које су одступале од Бојника и Лебана. Трећа бугарска бригада сударила се са Трећим моравским пуком другог позива, па су се Бугари по мраку повукли на брдо Хисар код Лесковца, а потом су се повукли на око 18 км од самог Лесковца.

Срби су постигли свој циљ. Пут Прокупље - Лебане био је отворен. Тиме је битка у Пустој Реци завршена. Ова битка је позната као Лесковачки противудар.

Једини правац за повлачење српске војске остао је преко Косова. Повлачење је почело 28. новембра 1915. године преко Албаније и Црне Горе на Јадранско море.

По повлачењу српске војске Србија је окупирана и распарчана између Аустро-Угарске, Немачке и Бугарске. Немци су хтели само да буду на српској територији ради коришћена путне мреже, рудног богатства и пољопривредних производа.

Аустро-Угарска је 1. јануара 1916. године образовала Војни генерални гуверман за Србију, који је обухватао подручја округа Београд, Шабац, Ваљево, Горњи Милановац, Крагујевац и Ћуприју. Једанаестог новембра прикључени су окрузи Ужице и Чачак, а 15. марта исте године и окрузи Пријепоље, Нови Пазар и Косовска Митровица. Остали део Србије и Македонију окупирали су Бугари.

Бугарска је неформално извршила анексију окупираних подручја и створила две војно - управне области: Моравску - Поморавија и Македонску.

Центар Моравске области, која обухвата целу источну и јужну половину Србије, био је у Нишу. Ова област је била подељена на шест округа: Нишки, Пиротски, Врањски, Ћупријски, Зајечарски и Пожаревачки. Лесковац и Власотинце су припадали Врањском округу. Окрузи су подељени на срезове, а срезови на општине. Власотинце је било среско место.

Главна власт у окрузима била је у рукама војске. У Нишу је царски комесар био Чапришков, а представник војне власти Купинчев. У Власотинцу је срески начелник био Стеван Иванов - Бајчев, а полицијски комесари Никола Бајкучев и Тодор Стојев. Сва власт у срезовима била је у рукама бугарских чиновника. По сеоским општинама биле су цивилне власти, али под контролом команданата у главним местима округа.

Важност српских закона била је суспендована, а такође и народни говор и српски књижевни језик у писаној употреби и у саобраћају са бугарским властима био је забрањен. Заузети крајеви Србије су сматрани ослобођеним бугарским покрајинама. Зато је у овим крајевима требало уклонити све што је представљало или подсећало на Србију или Србе. Одмах су мењана презимена у личним документима, па је уместо Тодоровић настало презиме Тодоров, уместо Петровић - Петров, уместо Марковић - Марков а то је исто чињено и на фирмама. По селима и градовима Бугари су постављали нове председнике општина, који су на рукаву обавезно носили бугарску тробојну траку са бугарским грбом. Старим писарима Србима наложено је да у року од 8 дана науче бугарски правопис и сва акта пишу на бугарском језику. У школама су радили бугарски учитељи и наставници. Поред тога, уведена је и војна обавеза. Одмах после окупације наређено је да се сви грађани способни за војску пријаве месним командама због служења у бугарској војсци.

За време бугарске окупације, од 1915. до 1918. године, Бугари су чинили велика зверства над српским народом: убијали, силовали жене, пљачкали и шиканирали Србе.

Хиљаду деветсто седамнаесте године, због бугарске страховладе, избио је Топлички устанак. Одјек овог устанка осетио се и у власотиначком крају. Избијању устанка у овом крају допринео је доста Влајко Равноделац - качар из Власотинца, наредник српске војске. Чувши за устанак, кренуо је у Јабланицу, под изговором да купи жито, а стварни разлог је био да нађе четнике - комите. У селу Миланову срео се са војводом Костом. Коста му је објаснио намере, дао му упутства за устанак и проглас са својим потписом и комитским печатом. Влајко се вратио у Власотинце, обилазио је села и објашњавао народу да се српски регрути не одазивају бугарској власти. На његов позив, први су се на устанак подигли Шишавци. На њих је утицао и позив Николе Бојације, који је слао позиве из Личја, где је устанак већ био почео. Влајко је неко приказао Бугарима; они су стално проматрали његову кућу и једне ноћи су га ухватили живог, наредили му да себи ископа гроб, а онда су га ножевима изболи.

У Власотиначком срезу устанком су биле захваћене: Шишавачка, Равнодубравска, Крушевачка и Доњоприсјанска општина. У свим овим селима формиране су чете, па су се ови борци називали четницима, али се у народу више одомаћио назив комите. Шишавачке комите су боравиле на месту званом Сивац. Зна се да су познатије комите били: Урош Коцић, Милутин Петровић, Александар Стојановић, Симон Петровић, Влајко Костић и други. Неки од Шишаваца одржавали су везу са комитама, али су се враћали својим кућама (Благоје Павловић). Шишавачке комите учествовале су при ослобађању Власотинца и околних села. То се десило после доласка неких комитских старешина, који су дошли у овај крај са намером да помогну при ослобађању.

Једна група Црногораца дошла је на територију Косанице и састала се са Пећанцем. Неке од њих Пећанац шаље у Јабланицу да даље организују четнички покрет. Међу њима су били Тошко и Милинко Влаховић, Јован и Сава Радоњић. Војвода Јован Радоњић, са групом од 25 четника, пошао је у Лесковац. На путу се сукобљава са Бугарима (11/24. фебруара) и заробљава 8 бугарских војника, заплењује десет коња и пет кола. После ове акције, Радоњић долази на територију Власотинца и, уз помоћ тамошњих комита, ослобађа Орашје, Конопницу, Шишаву и Крушевицу. У Шишави председник општине није хтео да преда кључеве од касе, па су морали да је обију и ту су запленили 4.212 лева. Из Шишаве је пошла шишавачка чета, њих 30, да заједно са групом Јове Радовића ослободе Власотинце. Поводом десетогодишњице од овог догађаја, о томе је писао Богољуб Горуновић. Између осталог, он каже: "Устаници из Шишавачке општине уверивши се прогласом Пећанчевим да је за буну дат сигнал, одоше у шуму. Одметнули су се од власти: Младен Митровић, Александар Стојановић, Милутин Петровић, Влајко Костић, Урош Коцић, Душан Цветковић, Божидар Д. Тасић, Лука Здравковић, Душан А. Коцић, Живан Веселиновић и други. У шуми изабери једну депутацију од три члана (Младен Митровић, Александар Стојановић и Влајко Костић), којој су ставили у задатак да пронађе четнике и да их позове у срез. Наишли су на већ формирану одред Јована Радовића, професора. Њему је додељена као реон десна обала Јужне Мораве. Спојивши се са тим одредом, који је бројао око 60 четника, пошли су у Шишаву. Међу њима су се

налазили: поручник Влаховић и наредник Ђукић. Пред зору, једног снежног јутра, ушли су у село. На стражи је стајао Лука Митровић са својим синовцем. Сазнавши да је бугарски деловођа добро поступао са народом, они га оставише на миру; ишамарали су мештане: сеоског кмета и председника, који се нису могли правилно оријентисати у новоствореној ситуацији. Непосредна близина бугар. војске опомињала их је да буду опрезни. Одред затим пође на Власотинце. Прошао је сасвим слободно кроз варошицу и дошао с горње стране до основне школе, у којој је био смештен један део регрута. Један од учесника прича о заузећу школе ово: "Када смо стигли до школе, било је већ свануће. Построји нас Радовић дуж плота, па нам рече: "На мој знак приђите ми у помоћ". Скочи преко плота и упути се, брзим корацима, бугарском стражару. Стражар му викну: "Стој! Не пуцај! Ово је српски четник"- беше одговор Радовића. Мађијском моћи збуни стражара, оте му пушку, па га уби из револвера. На пуцањ Радовића појури остала стража, од 10 до 12 војника, са доње стране где је била стражара. Радоњић, сасвим хладнокрвно, баци на њих бомбу. Настаде јаук и запомагање... Ослободисмо све Србе и пођосмо у винограде. Дуго је после тога чета Јована Радовића крстарила више Власотинца. Бугари су око нас правили све ужи круг док нас не опколише код села Личја. Радовић нас подели на групе, па се по групама, са раштрафљеним бомбама, пробисмо кроз бугарске редове. То је био крај.

Ужасно је стање после тога наступило за Шишаву, Ломницу, Средор и Црну Бару, које Бугари предадоше огњу. Тридесет два човека од 15 до 60 година нађоше смрт у Цанинској долини. Од тога, три оца са својим синовима умрли су загрљени".

По неким подацима у школи је било затворено око 800 људи, међутим, изгледа да се са овим бројем претерало, па се сматра да је реалније да је у школи било око 400 затворених.

У току трајања устанка, Бугари су запалили Шишаву и стрељали тридесет три Шишавца. Стрељање је извршено 1. марта 1917. године, на месту званом Трле. Бугари су тог дана стрељали највише сељане из Шишаве, али и људе из других околних села, у поподневним часовима. Њиховим породицама су тек 20. марта дозволили да стрељане сахране на месним гробљима. У Шишави су том приликом спаљене 84 куће и 279 других зграда. О томе је писао Сретен Динић који каже: "Села Шишава и Ломница у Срезу власотиначком опустошена су овако: 1. марта 1917. године бануо је са четом војника у село поручник бугарски Аврамов и полицијски писар Бранеков. Позвали су сав живаљ да изађе из села на једну чистину, наредили су да донесу све паре што имају. Направљено је читаво брдо од легова и динара пред њима, које су они одузели. Затим су наредили да изгоне сву стоку из села и натоваре сву покретност и храну на кола и отерају ка Власотинцу. Старије преко 60 година и децу испод 15 година прогнао су у оближња села, а 33 младића преко 15 година стрељали су на лицу места. Тек после три недеље допуштено је изгнаним да се врате на своја згаришта и сахране већ црвљиве лешеве".

Одмах по завршетку рата, на основу изјава преживелих, направљени су спискови стрељаних лица и спаљених зграда. Изјаве су дате у Шишавачкој

општини, које су преко Власотиначког среза упућене Начелству округа Врањског.

Стрељаним Шишавцима и Ломничанима 2009. године подигнута је спомен-чесма на месту стрељања.

Спомен-чесма

Карта Топличког устанка

У 1916 години српске трупе су се придружиле савезничким трупама и тако је формиран Солунски фронт. Први пробој Солунског фронта био је на Кајмакчалану септембра и октобра 1916. године. Други пробој Бугарско-немачког фронта био је од 15. до 18. септембра 1918. године.

Већ 24. септембра српски пробијени фронт био је широк око 60 км. Савезничке снаге су доста изостајале иза српских снага, јер су Срби журили да што пре ослободе своју територију. Бугари су били разбијени, па су већ 27. септембра затражили од Д'Епера да се обуставе непријатељства и да се склопи примирје. Бугари су молили да српске снаге не улазе у Бугарску, бојећи се одмазде, јер су знали каква су зверства они чинили српском становништву. Генерал Д'Епере је пристао и тако је 29. септембра закључено примирје.

Ујутру 29. септембра у Скопље су ушли коњаници генерала Жунио - Гамбете. Српске трупе су биле на свом сектору, нешто даље на исток од Скопља. Главнина немачких и бугарских трупа је била на 12 км од Скопља, окренуте према главнини француских трупа генерала Транијеа. Они су били спремни да пруже жесток отпор. Међутим, трупе бугарског 62. корпуса су сазнале да су Бугари потписали капитулацију, па се Французима предало 77.000 људи, 1.500 официра са 5 генерала. У 62. корпусу, поред Бугара, било је и 15.000 Немаца који су наставили да се боре. Од Скопља ка Нишу кретала се Једанаеста немачка и Девета аустроугарска армија. За њима је 1. октобра кренула Дринска и Моравска дивизија ка Куманову. У близини код села Сторовине, према Моравској дивизији, се налазила бугарска Рилска дивизија.

Бугари су одбили да се предају, па кад се Моравска дивизија развила за борбу у 6 стрељачких стројева, Бугари су послали своје парламентарце да прихвате примирје. Команданту Рилске дивизије и командантима пукова остављене су сабље, коњи и револвери, а сва остала војска предала је оружје, коње и комору, па је пуштена да иде у Бугарску. Бугарска је коначно потписала капитулацију 30.

септембра 1918. године. Од Куманова, Моравска дивизија у претходници, а за њом Дринска ишла је ка Врању и 4. октобра Врање је ослобођено. Петог октобра српске и француске трупе стигле су у Хан и Сурдулицу, а 6. октобра у Грделицу. Оне су наставиле даље ка Лесковцу и Нишу. Коњица француског генерала Гамбете (колонијална бригада Мароканаца) кренула је преко Козара у Власотинце. Пошто је Бугарска већ капитулирала, Бугари су 2. октобра напустили Лесковац, па преко Власотинца, које су напустили 3. октобра, су отишли за Бугарску. Мароканци су ушли без борбе у Власотинце 6. октобра (тај дан је узет за Дан ослобођења Власотинца), па су преко Свођа и Бабушнице отишли у Пирот. У Пирот су стигли 14. октобра. Шеснаестог октобра кренули су долином Тимока и истог дана ушли у Књажевац, а 19. октобра, потпомогнути једним батаљоном и једном српском батеријом, ослободили су Зајечар; 21. октобра улазе у Неготин, а увече истог дана стижу на Дунав.

Интересантан за ову књигу је податак да је за све време рата са српском војском ишао и Арчибалд Рајс. У његовом дневнику се види да је он прошао и кроз наш крај. Осмог октобра 1918. године био је позван на ручак у Грделици, код фабриканта Илића, а у 18 часова истог дана дошао је у Стајковце, да ту ноћи у просторијама Илића.

Немачка је капитулирала 11. новембра 1918. године и тиме је завршен Први светски рат.

Укупни губици српске војске на Солунском фронту износе 42.725 погинулих војника и официра. Војни губици Србије у Првом светском рату били су 1.250.000 мртвих и 728.148 рањених. У овим ратовима Србија је изгубила трећину свога становништва.

И на територији власотиначког среза страдало је око трећине становништва, али до прецизног броја истраживачи још нису дошли.

Велики број Бугара се извукао некажњен, али је неке од њих стигло заслужена казна. Један од њих кажњен је у Шишави¹⁴, о чему постоје подаци.

ТРИ КИЛЕ БАНАКА !
Један бугарски војник беше заостао по повлачењу бугарске војске у намери да се преда нашој војсци у околини Лесковца.
Кад га наши војници хтедоше спровести он рече: Водите ме у село Шишава, ја сам ту највише провео и људи ме познају.
Кад га одведоше тамо, а оног који је сваком злим задужио не само што не нађе одзива ни код кога него се за један тренут скупише жене и бабе и премлатише као ухваћеног вука.
Једна баба кад га је видела мртвог рече:
— Е сад, Боже, можеш да ми извадиш душу, кад сам, овога кривика видела мртвог, који ми је крв пио три године. Толико ми је био додијао.
Кад су га претресли наши су—код њега том кила банака од пљачке.
Колико ли су онда старешине њихове понеле собом нара кад је једном простом војнику допало шака оволики део?
И колико су онда други починили зла, том народу који нису смели остати, кад је овај овако прошао који је веровео да је најмање зла починио и за то остао...

Бугарска зверствова у Врањском округу,
Сретен Динић

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

1. Шишава и Шишавци, Велимир Стаменковић, Власотинце 2002. године
2. Балкански и Први светски рат у власотиначком крају, Велимир Стаменковић, Власотинце 2010. године
3. Војвода Радомир Путник, Саво Скоко, Београд